

Eýranda iki oruntutaryň saýlanmagyndaky bökdençlik: Pozitiwlik we ekstremistik oýun

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Eýranda iki oruntutaryň saýlanmagyndaky bökdençlik: Pozitiwlik we ekstremistik oýun EÝRANDA IKI ORUNTUTARYŇ SAÝLANMAGYNDAKY BÖKDENÇLIK: POZİTİWLİK WE EKSTREMİSTİK OÝUN

Ýurduň içinde basyşa we berk gysyşa, sebitde bolsa haosa bil baglayán režim ulamalaryň we Rewolýusion gwardiyanyň harbylarynyň arasyndaky dürüşde režime öwrüldi.

Rewolýusion Gwardiyá Reisiniň oruntutarynyň saýlanmagynda möhüm, Hamaneýiň oruntutarynyň saýlanmagynda bolsa has uly rol oýnaýar / Fotosurat Reuters

Prezident Ibrahim Reisiniň wertolýot heläkçiliginde ölmegi Eýrany aýgytlaýy döwürde iki oruntutar krizisi bilen başa-baş goýdy.

Birinjisi, wagtyndan öñ gelen prezident oruntutaryny tapma kynçylygy.

Ikinjisi 1979-njy ýylda Yslam Rewolýusiýasynyň oduny tutaşdyran Ymam Homeýniden has köp höküm süren Dini lider Ali Hamaneýiň saglyk ýagdaýy sebäpli wagty golaýlaşýan oruntutaryny saýlama kynçylygy.

Hamaneýiň oruntutarynyň radikal ulama boljakdygy belli we Reisi öñe saýlanyp duran kandidatdy.

Hem Dini lider, hemem Dini lideriň islän saýlawyna ses beren Hünärmenler geňeşiniň töwereginde möhüm alternatiwady.

Reisiniň oruntutary meßelesi bolsa, daşyndan göräymäge Reisi, Ahmedinejad, Hatemi ýaly ekstremistik konserwatiw ýa-da Rafsanjani, Ruhani ýaly reformaçy we pozitiw biri boljak ulama ýa-da öñki gwardiyaçy ofiser alternatiwlerine açyk ýaly bolup görünýär.

Sistemanyň hakyky hasaplarynyň arasynda hiç hili tapawut ýok. Hakyky güýç «hudaýtarapyn kanunylyga» eýe gaýyp we garaşylýan «wagtyň eýesiniň» (ýagny gelmegine garaşylýan Ymam Mätiniň - t.b.) wekili bolan Dini lideriň elinde.

Haýsydyr bir dini režim ýaly gitdigiçe ekstremistleşmäge tarap gyşarmaga mejbur edilen režimde Dini lideriň aşa konserwatie bolmagy tebigy zat.

Teoretiki taýdan «halk kanunylygyna» wekilçilik edýän prezident wezipesi üçin konserwatiw ýa-da ylymly (pozitiw) kandidatlary saýlaýanam şonuň özi.

Saýlawlar ha içerki şartler bolsun, ha daşarky gatnaşyklaryň görünýän ýüzi bolsun, režimiň her tapgyrdaky mätäçliklerine baglydyr.

Dünýäde Eýrandaky «reformaçy akymyň» üstünligi boýunça oýnalýan lotoreýalaryň baglanychsygynda edilen öñki we täze çekişmeler bolsa, belli bir derejede özünü aldaýar. Dini lideriň erk-eradasy bolmazdan hiç bir reformaçy häkimiyét başyna geçip bilmeýär.

Prezident Muhammet Hatemi, Hasan Ruhani we olardan öñ Ymam

Homeýniniň ölümünden soň egindeşi Ali Hamaneýiň Dini lider wezipesine gelmeginde möhüm rol oýnan Haşimi Rafsanjanide bolşy ýaly, häkimiýet başyna gelip, gyzyl çyzykdan geçmäge synanyşýan islendik reformaçy şahs izolirlenýär.

Hamaneý «házır ýurduň düýp meselesiň ykdysadyýet we esasy gowşak ýeriniňem ykdysady meseledigini» pikir edýän bolsa, Reisiniň oruntutary ykdysadyýete üns berip, adamlary ykdysady ýagdaýdan we girizilýän sosial çäklendirmeleriň berkliginden gelip çykýan jemgyýetçilik ynjalyksyzlyklaryny azalmaga ynandyrjak ylymly şahsyýet bolup biler.

Emma munuň tersine pikir edýänlerem bar. Bularyň pikiriçe Reisiniň Türkiýä, Müsure, Saud Arabystanyna, BAE-ne, Katara we beýleki ýurtlara açylma babatda eden, emma ylymly (pozitiw) prezidentiniň tersine seljerilmezden ýumşaklyk edip biljek zoňtar pikirli prezident tarapyndan edilip bilnerdi.

Praktiki taýdan Hamaneýiň elindäki açar kandidatlary ýykýan we Reisiniň kandidat görkezilen wagtynda Ali Larijaniniň bäsleşikden gyraladylmagynda bolşy ýaly saýlanan kandidata howp abandyryanlaryň kandidatlygynyň öňüni alýan Konstitusiyany Goramak Geňeşine sylag hökmünde berilýär. Geňeş öñki prezidenti Ruhaniniňem uzak wagt bări öz agzasydygyna garamazdan, Hünärmenler geňeşine agza bolmaga mynasyp däl hasaplady. Munuň sebäbi, Yمام Homeýniniň turuwbaşdan Yslam Respublikasynyň öñe tutýan iň ýokary prinsiplerini kesgitlän bolmagydyr we bulardan iň öñe çykanlary iki sanydyr.

Birinjisi, «Yslam hökümeti welaýat bilen imanyň ekiztaýydyr we düzgüni ýola goýmak wezipe borjudyr».

Ikinjisi bolsa, «rewolýusiýany daşyna ýaýmak, çünkü rekim ýapyk şertde galsa, hökman ýeňliş bilen ýüzleşmeli bolar».

Arap ýurtlaryndaky şayy milisiýa otrýadlaryna «maýa goýumlarynyň» goýulmagy we Palestina kartyny edinmäge synanyşylmagy-da sundandyr.

Munuň hiç bir sebitleýin güýçde öñ görlüp-eşdilmedik praktiki ýerine ýetirilişi bolsa Liwanda «Hizbullah», Yrakda «Haşdi Şabi», aýratynam «Hizbillah brigadalary», «Seýit el-Şuhada» brigadasy, «Kaýs el-Hazali» hereketi, Siriýada owganlardan düzülen «Fatimiýýun» brigadasy bilen pákistanlylardan düzülen

«Zeýnebiýýun» brigadasy ýaly ýaragly mezhepcí ideologiki toparlaryň döredilmegi, Ýemende «Ensarullahyň» (Husiler), Gazada «Hamasyň» we «Yslamy jihadyň» goldanmagydyr.

Eýranyň hiç zat etmezden üstün çykmagyny üpjün edýänem şudur. Wekilçilik bilen gazanýar, wekilçilik bilen söweşyär, wekilçilik bilenem ylalaşyga gelýär.

Brukings institutynyň başlygynyň orunbasary we Daşary syýasat programmasynyň direktory Susan Maloneýiň aýdyşy ýaly, Tähranyň sebitde bijä giren zady haos sistemasydyr.

Maloneý Eýranyň strategiýasyny «güýçli duşmanlaryna, aýratynam ABŞ-na garşı artykmaçlyk gazanmagyň ykdysady taýdan iň arzan ýoly hökmünde assimetrik urşa maýa goýumyny goýmak» hökmünde baha berýär.

Arena örän çylşyrymly we Sowet Soýuzynda bolup geçen hem-de onuň dargamagyna getiren ýagdaýa meñzeýär: içerde ykdysady gowşaklyk, daşarda güýçli täsir we uly çykdajylaryň edilýän harby güýji.

К 65-летию
ИНСТИТУТА СТРАН АЗИИ И АФРИКИ
Московского государственного университета
имени М.В. Ломоносова

А.В. ГРОМОВА

ПУТЕШЕСТВИЕ ПО СТАРИННЫМ ГОРОДАМ ИРАНА

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ

Hamaneyiň 2003-nji ýylda eýran penjiresinden görşi ýaly
sebitdäki sahna şeýledi:
Waşington täze Ýakyn Gündogary emele getirme boýunça doly

şowsuzlyga uçrady. Sebitiň geosyýasy kartasynda düýpli üýtgeşmeleriň bolup geçýändigi dogry, emma bu ABŞ-nyň däl-de, goranyş frontynyň peýdasyna bolýan üýtgeşme. Hawa, Günbatar Aziýanyň geosyýasy kartasy üýtgedi, emma goranyşyň peýdasyna boljak görnüşde üýtgedi.

Degişli sahna barada aýdanda bolsa, agyr ykdysady ýagdaýdan duýulýan nägilelik sebäpli halkyň saýlawlara gatnaşmaga höwesi ýok.

Aýal-gyzlara bürenjegin zor bilen geýdirilmegine, sosial gatnaşyklaryň we geýinmegiň üstündäki çäklendirmeleriň ýygylaşdyrylmagyna garşıy çykyşlar edilýär. Soňky parlament saýlawlarynda saýlawçylaryň bary-ýogy 41%-i gatnaşdy. Paýtagt Tähranda bu görkeziji zordan 19%-e ýetdi.

Türk syýasy analitigi Murat Ýetkin «Eýran režimi uzak aralyga atýan raketalary öndürip bilyär, emma prezident Reisiniň uçarynyň ýerini doly anyklap bilenok» diýende, hiç bir babatda öte geçenokdy.

Aslynda Eýranyň wertolýotynyň ýere düşüş kyssasy häzirem kemter aýdylýar.

Has takygy, hakyky sebäpleri, tehniki násazluk sebäplimi ýa-da ümür-dumandan boldumy, ýa bolmasa sabotaž netijesijde boldumy diýen ýaly soraglar jogapsyz galjak derejede boşluklar bilen doly.

Kartina anyk däl:

Prezidentiň wertolýoty awariýa uçranda, oňa ýoldaşlyk edýän iki wertolýot nädip Töwrize gaýdyp barýan ýoluny dowam etdirip bildi?

Reisiniň dini lider wezipesine ýetmeginiň öñünü almak üçin kimdir biri duzak gurdumy?

Jynaza üýşmeleňlerinde şaýylygyň pöwhe gygyryşmalary orta atylýan soraglary gülkünç ýagdaýa saljak bolmaga synanyşykmy? Totalitar režimlerde hakykaty tapmak kyn bolýar. Emma içerde basyşa we berk gysyşa, sebitde bolsa haosa bil baglaýan režim ulamalaryň we Rewolýusion gwardiyanyň harbylarynyň arasyndaky dürüsde režime öwrüldi.

Rewolýusion Gwardiyanyň harbylary Reisiniň oruntutarynyň saýlanmagynda möhüm, Hamaneýiň oruntutarynyň saýlanmagynda bolsa has uly rol oýnaýar.

Refik HURI.